

Бранислав ОСТОЈИЋ*

О ЛЕКСИЧКОЈ СЛОЈЕВИТОСТИ И НЕКИМ ЛЕКСИЧКО-ТВОРБЕНИМ НОВИНАМА У ПИСАНОЈ РИЈЕЧИ ЧЕДА ВУКОВИЋА

Апстракт: У овом раду аутор разматра преко два основна лексичка слоја: (1) општекњижевног и (2) дијалекатског и неколика споредна, богатство лексике и колоритни избор најприкладнијих књижевних и народних ријечи и израза у дјелу Чеда Вуковића. Посебну пажњу аутор је посветио његовом грађењу композита и иновационим творбеним дометима у области дериватологије.

Кључне ријечи: Вук Караџић, Чедо Вуковић, слојевитост лексике, дијалекатска лексика, књижевна лексика, творба, семантика, композити, деривати

1. Наш књижевни језик почива на граматичкој структури какву налазимо у прогресивнијим говорима штокавског дијалекта. Такву основицу је обезбједио Вук Караџић. Он је своју реформу засновао на граматичкој структури новоштокавских говора новијега типа од којих је кренуо први импулс за развијање распрострањенијих језичких црта и који је уносио највише творачке снаге у Вуков модел књижевног језика.

У борби за народни језик у књижевности ни Вук није био одмах изричит за чисти народни језик. Од првог схватања књижевног језика до посљедње фазе борбе за реформу језика много штошта се промијенило. Његова борба за реформу књижевног језика је прошла кроз три фазе. Прва се заснива на начелу: *Пиши, као што говориш, а чиијај, као што је најисано*. У овој почетној фази свога

* Академик Бранислав Остојић, Црногорска академија наука и умјетности

рада, он је чак био изричит „да сваки писац треба да пише својим дијалектом”. Овакав став био је само у налету, брзо га је прећутно напустио (Остојић 2003: 44–45). У другој фази изричит је за народни карактер књижевног језика: *Пиши, као шио народ јовори*. Тиме се писана ријеч спушта на њену основну говорну подлогу, добија општенородни карактер, да би се у трећој фази — *фази ойћенише йравилности* лишио регионализма и везао за наддијалекатске особине уграђене у темеље општејезичког стандарда (увођење гласа *x* и ликвидација најновијег јотовања) (Пецо 1995: 424–425). Иде за језиком који треба да превлада што више језичких разноликости, па се његова писана ријеч далеко винула изнад било којег народног говора. Вукова писана ријеч, посебно она из посљедњих година борбе за реформу књижевног језика, нудила је граматички образац непознат народним говорима било које области, иако опет у његову језику не налазимо ниједну особину за коју се не би могло рећи да није и особина неког од наших народних говора (Пецо 1995: 313).

2. Исти став имао је и према лексици. У почетној фази свога рада жестоко је штитио народну лексику, мада је и касније био изричит противник употребе страних елемената, посебно словенизама, у сопственом језику у прокламацијама, али не и *de facto*. У изузетним приликама опраштао је себи и другима. Увидио је да лексички фонд и синтаксичка гипкост нашега језика нијесу били довољни за успешније изражавање у сфери апстрактне мисаоности. У свом преводу *Новоја завјейта* он сам говори да је укључио 30 турских ријечи, 47 посрбљених словенских ријечи, па најзад, сам је, како каже, „сковао” 84 ријечи. Вук, заправо, у својим *Скуйљеним йрамайичким и йолемичким сйисима*, књ. 3, стр. 266–267, Београд 1896. год. износи своја запажања у вези са постанком нових ријечи. „Кад би се Срби сабирали по зградама, јамачно би они имали ријеч *зборница*, али се они сабирају највише по брдима, за то имају *зборишише* и (у Ц. Г.) *зборна йлавица*”¹

3. Овдје сам мало више простора дао Вуку, како би се видјело да Вук „није робовао једном начелу”, које је дуго бранио односно да бих показао да Вук, као творац нашега данашњег модела књи-

¹ Цитат из Вукова дјела *Скуйљени йрамайички и йолемички сйиси* преузет је из расправе А. Пеца (1995: 427).

жевног језика, није био догматичар. Био је он слободни стваралац. Писао је нормативно, користио туђице, а кад је то било потребно и сам стварао „ковао,” како он рече, нове ријечи. То је био путоказ за сљедбенике. Правцем који су трасирали Вук и Његош кретали су се С. М. Љубиша, Марко Миљанов, Сима Матавуљ и много других писаца. Било је и оних који су се круто држали Вукова слова, „а који се нијесу трудили да уђу у Вуков дух” (Пецо 1995: 427).

На путевима писане ријечи од Вука до данас било је лутања, било је крутости, али и превише слобода. Писци су прихватили Вука и његово дјело. Иако су његови принципи уграђени у темеље књижевног језика, било је неспоразума. Наиме, „битка се водила против догматичара, против крутих норми које спутавају размах мисли и стваралаштва” (Пецо 1995: 428). Чедо Вуковић спада међу оне наше књижевнике који су се ослободили „професионалних догми”. Он је свом снагом упијао језичке особине народних говора, прерађивао их у својој језичкој радионици, па их онда нудио читаоцима. Понудио је лексички фонд обogaћен оригиналним творевинама. „Када се код нас говори о узорима на које се треба угледати при писању, и када се тражи поштовање начела: *Пиши, као што добри њисци њишу* — обично се мислило на Андрића, Црњанског и њихову писану ријеч” (Пецо 1995: 314). Ту се без двоумљења може уградити и име Чедо Вуковића. И није случајно што је Чедо Вуковић настојао да у своју писану ријеч утка све оно што краси језик и да свему томе да савршену језичку форму. Он припада оној групи литераних стваралаца који се брижно односио према својој писаној ријечи. Ако је, понекад, и посезао за архаизмима „то је радио са великим смислом за одабир”. „Ако је сам желио да буде творац нових ријечи, то је радио онако како би поступио сваки човјек, који осјећа дух свога језика, а коме треба таква ријеч” (Пецо 1995: 314).

4. Чедо Вуковић је веома оригиналан стваралац. Његово дјело по вриједности у врху је укупног књижевног стваралаштва југословенских народа. Књижевна критика се од самог почетка бави Вуковићевим дјелом. Понешто је тамо узгред говорено и о језику, али је то примјерено другим, нелингвистичким циљевима. Тамо је приступ језику најчешће импресионистички, лишен неопходне егзактности коју лингвистички приступ обавезно претпоставља. О језику и стилу Чедо Вуковића урађена је монографија у којој су истакнути битни чиниоци његова језика (Радуловић 1994). Па и поред

тога, ту има још много посла за стручњаке различитих специјалности. Чедова писана ријеч нуди безброј тема и језичким стручњацима. Ово је само један приступ писаној ријечи Чеда Вуковића.

5. Чедо Вуковић се одушевљавао лексичким богатством, сочношћу црногорских народних говора, богатством фразеологије и синтаксе. О томе је стално говорио, започињао разговор и полемику, а често и писао. Фолклорно обојено са уобличеном лексичко-семантичком физиономијом, његово дјело није могло никако да се ефикасно језички урбанизује. У језичком погледу дјело му је остало граматички коректно. Лексичко-семантичким средствима он се удаљавао много више од нашег епског приповједача.

Чедо Вуковић прави колоритан избор најприкладнијих народних ријечи и израза. Многим примјерима је показао различите могућности за грађење нових ријечи, које су неисцрпне и у духу су народних говора, односно у духу књижевнोजезичке норме Вукова модела књижевног језика у коме је народни језик у лексичком погледу рудокопан. Он прибјегава стваралачком језичком поступку при стварању нових ријечи. Његов језички инстинкт био је, углавном, у границама творбено-лексичких могућности српскохрватског језичког стандарда. Поштовао је њихове норме и показао да су могућности лексичког грађења неисцрпне.

У његовој писаној ријечи *крава* без телета зове се *бестеока*; гувно које је добро пометено је *безрно гувно*; пиле без кљуна — *бекљуно пиле*; коњ бијелих сапи је *дјелосаји коњ*; онај који стално иде горе-доље је *јоредољац*, *смоква* на кривој грани је *кривирана смоква*; *јладна жена* је *јразнојрба жена*; *болећи човјек* је *јуноруки*, *дојаји* — *јунокеси*. И тако редом: *црносања*, *црнојаља*, *црнокрвна неман*, *дебелојрла јушка*, *јромобија*, *јладикоса*, *кидијава*, *ломииушо*, *сјецијава*, *хијројласи*, *јрозодоја*, *крунозрно*, *јуслорезац*, *орлокљун*, *недосјрема*, *недозов*, *недубок*...

Чедо Вуковић није био само лексикограф у смислу прикупљања, коришћења и грађења лексике већ је био и лексиколог у смислу проучавања творбено-семантичке вриједности појединих лексичких јединица које књижевни језик заобилази, а које су му неопходне и незаобилазне. Не може се, додуше, рећи да он лингвистички као језикословац улази у суштину творбено-лексичких проблема. Напротив, он се ту понекад и оклизне, али то не умањује његову

суптилну лексичко-семантичку анализу. Показао се као прави мајстор семантичке идентификације лексичких одредница.

6. У језику Чеда Вуковића видљива су два основна лексичка слоја: (1) општекњижевни који је доминантан и (2) дијалекатски за који се Чедо лабавије везао. У комбинацији је и споредни лексички слој обиљежен туђицама и оригиналним Чедовим остварењима. Књижевнојезички лексички слој обухвата онај лексички нуклеус који са граматичком структуром Вукова језичког модела и свим другим обиљежјима својственим том моделу чини његово дјело саставним дијелом наше литературе. У дијалекатском лексичком слоју значајна су два подслоја: а) локални дијалекатски елементи који се или не налазе у дијалекатима изван црногорског говорног подручја или у већини других дијалеката имају мању фреквенцију. Очито је да Чедо Вуковић највећи број дијалекатских ријечи и исказа преузима из говора Васојевића које су мање-више особеност и неких других црногорских говора (*дљушиштура, дорчиши се, цкврња, наножиши, њушкеши...*). б) Други дијалекатски слој у лексички и изразу повезује Вуковићево говорно подручје са више говора у окружењу (*чајши, чакараси, цибра, сномоћи, својшљив, удучиши се...*) (Јовић 1968: 12–23).

7. У споредном лексичком слоју су туђи лексички наноси и Чедова оригинална остварења. Релативно је велики број оријентално-турских ријечи (*дајши, чакшире, јајшиан, измећари, кадар, лајумашши, мамушлије, шабор, одаје...*), знатан број романизама (*цекин, ћикара, факир, традела, шкраје, забесишијашши, жбир...*), нешто мање германизама, као и елемената грчког језика (*ајосиол, еишифрахиљ, хрисовуље, јероћакон...*). Дах западног живота доноси и понеки европеизам. Општекомуникативни турцизми и романизми у дјелу Чеда Вуковића не осјећају се као туђице, јер бољих домаћих немамо па су оне књижевнојезички незамјенљиве.

Примјесе страног утицаја на лексичком нивоу изражене су онолико колико су у оптицају у народним говорима. Туђице су то само по поријеклу, међутим, писци их усвајају с осталом лексиком пошто се вежу за одређени регион — везане су за народни говор па су и оне народне ријечи. Нешто је друкчија ситуација са тзв. славеносрбизмима који су у Чедовој писаној ријечи у већини књишког поријекла (*бердскиј, честое слово, чувсшвишљешну, исцјелешња, љубов,*

љубезнејши...), а има и оних које су ушле у народ из црквеног језика (*удивљениј, оѿчасѿиво, ваисѿину...*).

8. Чедо Вуковић је познат као плодан творац нових ријечи. Асим Пецо је забиљежио у роману *Судилишће* око 150 таквих ријечи, ријечи за које није нашао потврде у Рјечнику МС и МХ српскохрватскога књижевног језика. Међу њима је врло мало простих, лексичких ријечи (*мрзава*). Обично су у питању композити и деривати. Сви су они створени по творбеним принципима Вукова модела књижевног језика и задовољавају основне законитости творбе ријечи, иако има покоја неуспјела или дјелимично успјела кованица, што не умањује вриједност Чедових творбено-лексичких остварења.

Чињеница је да су текстови Чеда Вуковића богатији од стандардног језика конкретним образовањима композита, а у неким случајевима и деривата. Оно што је посебно занимљиво у писаној ријечи Чеда Вуковића, а што има принципски значај и што га чини богатијим, то је преношење једног творбеног модела и на случајеве који у стандардном језику остају изван његовог домањаја. Такав је случај са деривационом судбином синтагми са испустивим придјевским детерминативом. Наиме, у стандардном језику уобичајен је творбени модел синтагматског споја именице *јодина* с испусним детерминативом у актуелном или прошлом значењу у односу на вријеме говорења — *овојодишњи, ѿрошлојодишњи*, али не и *идућеноћни, идућејодишњи*. У писаној ријечи Чеда Вуковића деривациони модел је проширен и на друге ријечи, па се поред *овојодишњи, ѿрошлојодишњи* јавља и: *ѿрошлоноћни, ѿрошловјековни*. Чедо у свом експериментисању иде и даље па уз постојећу одредницу додаје нови детерминатор: *каснојослијейодневни, недјелнојослијейодневни* и сл.

У стварању нових ријечи Чедо широко користи организоване синтагматске спојеве по принципу напоредности двају именица: *јлавоврана, орокљуна, јуслорезац...* и префиксално-суфиксалне сложенице уобличене нултом морфемом (*заудар, злојруд, докрок, недозов, незајаз, незбор*). Посебно је продуктивна лексика са коришћењем аутономних префикса: *без, не* и *јри*: *бескљуно, бесѿеока, безрно; несрце, незбор, незајаз, недубок, несјрема, неизбор; јрибрдак, јрикамни, јријейи, јрисајну, јријурци...*

Присутни су у лексичким творевинама Чеда Вуковића и композити који су структурирани за квалификацију као што су атрибутивно с детерминативом испред именице: *јолојрси, іроздобоја, кривоірана, кривосуђе, крујнозрно, јуноћесе, јуноруки, јусіоданица* или испред глагола: *црносања*, па затим и композити императивног типа: *сјецилава, іладикоса, киділава...*

Иновациони творбени домети у области деривације у писаној ријечи Чеда Вуковића утицали су на то да су суфикси: *-ица (јришурица, јусіосаница, невишица), -ач (јремећач, омицач), -ар/-ара (клејвар, јоводар, јјеснара)* и *-уша (клејешуша, јосламуша)* проширили своје семантичко-творбене домете тако да експресивна функција суфикса долази до изражаја и у случајевима када је основинска ријеч лишена таквог значења. Индикатор стилске маркираности у наведеним случајевима очито није увијек деривациона основа, већ суфикс. Формалним језичким средствима врши се експресивизација.

9. И на крају, можемо закључити да је вриједност исказа писане ријечи Чеда Вуковића одређена, у првом реду, лексиком. Тај феномен посматран са становишта избора лексичких јединица или са становишта односа лексичких фондова и књижевног језика, тиче се у писаној ријечи Чеда Вуковића богатства конвенционалних и контекстуалних значења лексичких јединица и неколико лексичких слојева. Чедо Вуковић је оформио исказ чији је украс најтачнија ријеч из резервоара књижевног језика. То је, у ствари, пробрана Вукова лексика и лексика писане књижевности проширена оригиналним личним остварењима. Таква је лексика Чедове писане ријечи: књижевна, мјестимично фолклорна, колоквијална или локална, а и стручна — у функцији индивидуализације ликова или вокације историје.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] **Јовић 1968:** Душан Јовић, *Трсіенички јовор*, Београд: СДЗБ XVII, 1–238.
- [2] **Остојић 2003:** Бранислав Остојић, *О црнојорском књижевнојезичком изразу III*, Подгорица: Универзитет Црне Горе, 1–288.
- [3] **Пецо 1995:** Асим Пецо, *Писци и њихов језик*, Београд: Просвета, 1–545.
- [4] **Радуловић 1994:** Зорица Радуловић, *Језик и стил Чеда Вуковића*, УНИРЕКС, 1–237.

Branislav OSTOJIĆ

ON LEXICAL STRATIFICATION AND SOME LEXICAL-
WORDFORMATIONAL INNOVATIONS IN THE
WRITTEN DISCOURSE OF ČEDO VUKOVIĆ

Summary

At last, we may conclude that the value of Čedo Vuković's written discourse, on the first place, is determined by the lexica. Observed both from the aspect of choice of lexical units, or from the aspect of relationship between lexical funds and literary language, in the written discourse of Čedo Vuković, it embraces the richness of conventional and contextual meanings of lexical units and several lexical layers. Čedo Vuković formed an expression the ornament of which is the most appropriate word taken from literary language's vocabulary funds. Actually, they are the exquisite Vuk Karadžić's lexica and the lexica belonging to written literature, widened with Vuković's personal realizations. Of this type are the lexica of Vuković's written discourse: literary, sporadically — folkloric, colloquial or local, but also professional — in the function of individualization of characters or of historical vocation.

Key words: Čedo Vuković, written discourse, lexica, stratification, choice, literary language, colloquial, folklore, local